

ESCRIURE EN CATALÀ

JOSEP M. FULQUET VIDAL

Universitat Ramon Llull

RESUM: El text que segueix no és original de qui firma aquestes pàgines, sinó una adaptació a la nostra especial circumstància de l'article del poeta i assagista polonès Adam Zagajewski "Escribir en polaco", inclòs al volum En defensa del fervor, publicat per Acantilado l'any 2005. No cal dir que m'ha impulsat a l'experiment l'extraordinari paral·lelisme entre el cas polonès i el cas català, entre els avatars que han experimentat les llengües polonesa i catalana, i les literatures respectives, un paral·lelisme referendat, entre altres coses, per l'epítet despectiu de "polaco" amb què els ciutadans de parla castellana no especialment instruits se solen referir als seus coetanis catalans quan tenen la gosadia d'expressar-se entre ells en presència dels primers en la seva llengua autòctona.

PARAULES CLAU: Literatura, aprenentatge, català.

73

Writing in Catalan

ABSTRACT: This text was not originally written by the undersigned, but it is an adaptation of Polish poet and essayist Adam Zagajewski's "Writing in Polish," included in the volume In Defence of Fervour, published by Acantilado in 2005, to our circumstances. This experiment was decidedly guided by the extraordinary parallelism between the Polish and Catalan cases, between the ups and downs of Polish and Catalan, and their respective literatures; a parallelism intensified, among other things, by the pejorative epithet "Pole" that Spanish-speaking, not particularly educated, citizens usually use to refer to their Catalan contemporaries that dare to express in their mother tongue to speak to each other in their presence.

KEY-WORDS: Literature, learning, Catalan.

(a partir de l'article "Escribir en polaco", d'Adam Zagajewski)

A vegades els meus amics em pregunten: per què no escrius en castellà? Pel que sembla, donen per fet que hi guanyaria, amb el canvi, perquè val més servir-se d'una llengua internacional que d'una de provinciana. En principi, hi estic d'acord; sí, potser seria més pràctic escriure en una llengua més difosa (tant de bo sabés fer-ho!). Això em recorda l'anècdota sobre G. B. Shaw que, segons

diuen, va expressar en una carta a Henryk Sienkiewicz la seva sorpresa davant el fet que els polonesos no s'haguessin passat al rus. Els irlandesos havien assumit com a propi l'anglès i els havia anat de meravella!

En el cas que aquí ens ocupa, i encara que sembli mentida, un ciutadà de Valladolid o de Burgos no pot entendre que el català sigui la llengua familiar, i vehicular d'una gran part dels habitants de les quatre províncies que integren el territori històricament conegut per Catalunya. I consti que dic "d'una gran part", no "de la majoria", com hauria estat normal dir-ho fa, més o menys, cinquanta anys.

Escriure en català a partir de l'any 1939, sota el franquisme, era un acte de patriotisme —de patriotisme impossible, a més—, a més, ja que la llengua catalana estava seriosament amenaçada. Avui, no estic segur que un escriptor nascut a Barcelona, encara que recordi el passat de la seva ciutat, no dubti sobre quina llengua utilitzar. Perquè, senzillament, n'hi ha una altra que potser coneix més i en la qual se sent més segur.

Escriure en català vol dir també assumir la complicada herència de la història de Catalunya. Una persona que escrigui en castellà amb ironia, elegància i un punt de poesia serà, encara que inconscientment, hereva de Gracián i Quevedo, de Felip IV i de l'ambient de la seva cort, amb tots els tics del barroc espanyol, de la visió obscura del món i de la vida, del fanatisme i la intolerància que van caracteritzar l'època, i s'inscriurà en la seva tradició. Qui escriu en català té uns altres gens en la sang i en la tinta: l'extinció de la corona d'Aragó, els segles de decadència, la derrota de 1714, el decret de Nova Planta, la lenta recuperació de finals del XIX, la dictadura primoriverista i el franquisme, i la fragilitat general de la llarga i obstinada existència literària del país, d'un país que, sense existir de veritat i en concret, era només una quimera, objecte ara d'admiració (recordem l'obra cívica i cultural del noucentisme o les aportacions a l'art d'avantguarda del període d'entreguerres), ara de menyspreu (el nacionalisme espanyol en general, Galinsoga i la seva frase emblemàtica "todos los catalanes son una mierda", en particular). Com Polònia, Catalunya vegetava en la imaginació d'Europa una mica com el guapíssim Tazio de *La mort a Venècia* de Thomas Mann o com una icona del modernisme floral: bella i lànguida. O bé, al contrari, com un país retardat, brut i deixat que no mereixia més que ser passat periòdicament per les armes (com reclamava l'expresident de la II República Manuel Azaña, quan deia que l'única manera de tenir controlada Barcelona era bombardejar-la cada cinquanta anys). La bella o la bèstia, sense mati-

sos. En els centenars de llibres publicats recentment sobre la guerra civil i els anys de la postguerra, sobre la transició i la recuperació de les institucions, el lector català busca no solament la imatge d'un destí individual, sinó també la resposta a la pregunta "qui som?". Aquesta inquietud s'encomana als escriptors, sobretot als grans talents literaris de la literatura d'observació, de memòries, ja desapareguts; l'obra de Pla, de Gaziol, de Xammar vibra amb aquesta inquietud, entre altres coses.

Avui, a trenta-cinc anys de la desaparició física del dictador, encara es fa difícil imaginar l'abisme que el franquisme va obrir en la història moderna de Catalunya. Un abisme ja denunciat pel manifest aparegut a la revista *Els Marges*¹, on es feia un afinat diagnòstic dels tres canvis més significatius operats durant el franquisme amb una incidència més directa sobre la llengua catalana: a) liquidació de les institucions pròpies i, amb això, la desaparició de l'ús públic del català; b) modificació de l'estructura demogràfica esdevinguda amb les immigracions obreres massives –avui, amb l'allau migratòria global, bàsicament llatinoamericana. En efecte, com diu el manifest, l'alt índex de natalitat de la massa immigrada –ahir espanyola, avui d'arreu del món– causa un espectacular increment demogràfic que tendeix a anivellar la composició de la societat amb l'aparició de capes socials mitjanes de mentalitat i llengua hispanoparlants, que prosperen al marge de les realitats històriques i culturals del país, i c) uniformació del sistema de vida i de la cultura, general en el món capitalista després de la guerra de 1939-1945 sota els auspicis dels EUA. Ara, la llengua de relació internacional és l'anglès, i totes les cultures d'aquesta àrea d'influència es limiten a traduir o a fer síntesis de divulgació en la pròpia llengua. Això té uns efectes demolidors en l'expressió lingüística de la comunitat perquè és substituïda per una de nova, que és simplement –i per regla general– una mala versió catalana de la traducció castellana d'un text original escrit en anglès.

Probablement, és molt obvi recordar que els anys immediatament posteriors a la guerra civil van ser duríssims, i que les successives etapes de descomposició gradual del règim han estat determinants de l'actual estat de coses. Però si el terror franquista va ser inferior al terror nazi va ser bàsicament per un problema de capacitat logística, perquè la ferocitat moral que l'inspirava era exacta-

¹ "Una nació sense estat, un poble sense llengua", a *Els Marges*, 15, 1979, pàg. 3 – 13.

ment la mateixa. És veritat que una part important de la societat vivia en la convicció que reconstruir el país, encara que fos sota aquella brutalitat, era una feina que no podia esperar temps millors, i també ho és que molt poca gent –sobretot els que pensaven i sentien diferent de la “veritat” oficial– es va saber alliberar d’una amargor profunda. L’autarquia econòmica, la corrupció general i l’omnipresència de la policia secreta no permetien oblidar que es tractava d’una empresa més semblant al teatre de l’absurd que a una activitat política sensata.

El curs implacable i redemptor del temps fa que les generacions joves, que han llegit els clàssics del postmodernisme i saben tot el que s’ha de saber dels artificis del text, hagin oblidat ja aquells horrors; no obstant això, si la literatura catalana de postguerra és important –amb les reserves que es vulgui– és perquè neix de la voluntat de supervivència, de la necessitat de donar una resposta contundent al moment que la població abandona –físicament, intel·lectualment, moralment– el país desolat. Per als que tot just s’inicien avui en l’escriptura, el franquisme és un període de la història espanyola contemporània que han estudiat a l’institut i del qual han sentit més o menys parlar a casa seva. Però per a mi i per als meus coetanis, nascuts just en acabar la guerra mundial, a partir de l’any 1945, ha estat un període marcat sobretot per la por i el silenci, pel ressentiment i l’odi, molt lluny tot plegat de l’atractiu que podien tenir per a un polonès encara infant les ruïnes de les cases soterrades sota l’herba del seu país natal.

A la Catalunya dels últims seixanta anys –a l’interior del país, però també a l’exili, perquè la literatura naixia tant al propi terror com a París, a l’Argentina o a Mèxic–, l’escriptura poques vegades era una activitat acadèmica, cerebral, exsangüe, marginal, i només en casos molt comptats es reduïa a una recerca individual de la bellesa, a lluites flaubertianes amb la inèrcia de la llengua, a una descripció detallada d’una vida individual. Per norma general, era com un forn de terrissaire, on a altes temperatures i sota les àvides mirades d’alguns testimonis, es coïen els vasos de la poesia i de la prosa. L’escriptura tenia una importància enorme, era un debat molt seriós que unia les preocupacions existencials amb els motius que afectaven tota la comunitat, tota la *polis*.

Seria ociós explicar aquí com va ser la literatura d’aquells anys. Realment, és una llàstima que no hi hagi hagut encara cap veu autoritzada —des dels dies ja llunyans que Riba presidia l’IEC—, que no hi hagi hagut un Bloom, un Steiner o un Wilson que hagi establert el cànon. La figura de Joan Ferraté va fer concebre esperances en aquest sentit, quan va tornar a Barcelona, però no sé si va

arribar a plantejar-se mai aquesta possibilitat. Com sigui, la bibliografia de què es disposa és abundant, i qui hi vulgui aprofundir trobarà sens dubte material de sobres per informar-se'n. Entre els més destacats, l'antologia de Josep Maria Castellet, principal teòric i defensor a Catalunya del "realisme històric", *Poesia catalana del segle XX* (1963), coescrita amb el crític Joaquim Molas, es considera el "manifest" d'aquesta tendència, o *La generació literària dels 70* (1971), d'Oriol Pi de Cabanyes i Guillem Jordi Graells, que vol ser el retrat literari de vint-i-cinc escriptors nascuts entre 1939-1949 –és a dir, una generació d'autors que en aquella època començava a despuntar i que va protagonitzar la transició literària i política en el camp de les lletres catalanes– als quals els autors van demanar que contestessin a un qüestionari sobre diferents aspectes de la seva labor creativa. No serà fins més tard, i amb la saludable perspectiva que només donen els anys, quan Xavier Pericay i Ferran Toutain van posar els punts sobre les is en la recurrent polèmica sobre el model de prosa en el seu brillant assaig *El malentès del Noucentisme*², el subtítol del qual –*Tradició i plagi a la prosa catalana moderna*– ja diu clarament en quina direcció s'orienta la seva investigació: resituar la discussió i posar determinats autors en el lloc que en justícia –és a dir, a la claror de l'obra publicada– els pertoca.

No es pot entendre la literatura catalana actual sense aquest rerefons. Naturalment, ja no era la literatura dels grans senyors del noucentisme, que estiuejaven al Montseny, llegien Virgili i, després d'una bona collita, es dedicaven sense presses a la creació literària. La generació d'escriptors els anys de maduresa dels quals coincideix amb el moment de la normalitat institucional i política que segueix la transició política ha lluitat per la supervivència en condicions força complexes. El problema és que no ha sabut crear un model de literatura que respongués a les necessitats de la societat que l'empara d'una manera que no fos provinciana –tret, és clar, d'algunes excepcions. En aquest sentit, crida l'atenció l'alta participació dels poetes en labors que solen encarregar-se més aviat als novel·listes o fins i tot als filòsofs. A Catalunya, i en lloc d'inscriure's en les úniques dues tendències que valia la pena seguir –o seguint-les d'una manera folklòrica que no anava més enllà de la imitació banal–, la que venia de l'experiència avantguardista de J. V. Foix i la que s'endinsava en el jardí de les metàfores hermètiques, la poesia més d'idees de Carles Riba o fins de Salvador Espriu,

² *El malentès del Noucentisme* (1997) Barcelona:Proa.

els poetes es van dedicar amb un entusiasme digne de millor causa a apuntar-se a les files de la mal anomenada “poesia de l'experiència” i a cultivar la poesia políticament compromesa amb les diverses opcions amb què l'esquerra s'oposava a la dictadura. En aquest context, un títol com *Llibre d'amic*, de Joan Vinyoli –continuador de la línia marcada per Riba– va ser una saludable anomalia que va passar del tot inadvertit. Vista en perspectiva, doncs, és evident que per l'interès que desperta, l'obra d'aquests poetes *engagés*, experiencials, no es pot dir que l'elecció que van fer fos encertada.

Estic convençut, això no obstant, que avui seria molt més difícil escriure en català si aquestes generacions no haguessin existit. Però si, com diu Zagajewski, a Polònia el problema és que la talla d'escriptors com Milosz o Herbert va negar als seus successors la possibilitat de la lluita entre generacions, de la liquidació del retrat del pare, a Catalunya, donada la discreta altura dels escriptors de postguerra, aquesta operació, podent-se fer, no s'ha fet. Almenys d'una manera explícita. Un segon problema resulta del fet que aquestes primeres generacions de la postguerra escrivien “per la idea”. Així, enfrontant-se amb una ideologia autoritària per defensar un humanisme en perill, havien de centrar-se en el tractament intel·lectual de la realitat sense tenir en compte una infinitat de conflictes humans que no són fruit de factors externs hostils, sinó dels implacables capricis inherents al món.

I encara: la polèmica amb la història recent ha fet que la literatura catalana s'hagi vist obligada a abandonar fins a cert punt el que es podria anomenar “imaginació pura”, si bé és veritat que poetes com Vinyoli o Lluís Solà es van adonar de la necessitat de baixar a les capes ontològiques més profundes o, per dir-ho ras i curt, d'ocupar-se dels problemes existencials –és a dir, fonamentals– que avui no estan en voga.

Escriure en català. Davant de qui ho intenta es presenten cada cop noves amenaces. Sembla que finalment –si hem de fer cas de les versions oficials– s'ha instaurat la famosa “normalitat” també en la literatura. La trivialitat està permesa i ara és lícit escriure textos lleugers, superficials, sobre un mateix sobre moltes altres coses (tret de molt honorables excepcions, s'escriu sobre alguna altra cosa?). La gran victòria de la democràcia sobre el totalitarisme es pot entendre també com un triomf de la vulgaritat sobre la mentida. La mentida era l'essència del franquisme; la democràcia, en canvi, no protegirà ningú de la vulgaritat.

Els problemes amb què s'enfronta la persona que avui vol escriure en català són d'índole diversa, i estic convençut que, si ens hi poséssim, n'elaboraríem un llarg catàleg, però el més important, el

que condiciona tots els altres, és la reculada irreversible de l'idioma en l'àmbit familiar, amb tot el que això comporta. És evident, a més, que a la pèrdua de presència, i, per consegüent, al desconeixement, s'hi afegeixen el desprestigi i la sensació de falta d'utilitat, de cosa sobrera, quan no l'autoodi i les campanyes politico-mediàtiques en contra. En efecte, el ciutadà, sobretot el jove, té la percepció cada cop més general que amb el castellà i l'anglès en té prou per anar pel món. I que aquestes són, en definitiva, les llengües *that really count*. El càncer, doncs, localitzat en el clos familiar té conseqüències nefastes quan fa metastasi i s'escampa per tot el cos social. A pesar dels estudis, les enquestes i els percentatges que de tant en tant fa públics la Generalitat –lògicament, els funcionaris han de ser optimistes perquè així justifiquen el sou–, uns estudis, no cal dir-ho, que no tenen cap connexió amb la realitat.

No és estrany, doncs, que una llengua que el nen no ha mamat a casa –amb els pares, amb els avis– no es conegui ni s'estimi. I que si, amb el temps, aquest nen arriba a tenir apetències literàries parteixi d'una situació de desavantatge essencial respecte als seus coetanis d'altres llengües: la ignorància dels recursos més elementals de la llengua pròpia. L'escriptor català dels nostres dies fracassa, doncs, en el que hauria de ser la raó de ser de la seva existència: el domini del llenguatge i el coneixement de la seva tradició. Un exemple: només a les primeres vuitanta pàgines d'*El nas de Mussolini*, 49 premi Sant Jordi de novel·la, de L. A. Baulenas, un lector competent hi trobarà no menys de cinquanta errors repartits entre el lèxic, l'adequació de l'argot d'un personatge a l'època descrita, la fraseologia, la sintaxi o fins i tot l'ortografia. La realitat del panorama literari d'avui –la trista realitat– és que escriptors amb un cert *caché* i tribuna pública no passarien un examen mínimament rigorós de nivell C. I si això passa en el camp de la literatura, què no he de passar en el del periodisme o en el dels mitjans audiovisuals?

En aquests moments de la història, la preocupació, la sensibilitat per les coses de l'idioma és pràcticament inexistent, i no pot resistir la comparació amb la que hi havia en aquesta mateixa societat fins a l'esclat de la guerra civil. L'exemple adduït més amunt seria impensable en la societat catalana dels anys de la República. Així, no és estrany que autors com Foix o Riba, de lèxic exclusiu, siguin avui considerats pràcticament incomprendibles, i que el lector de bona voluntat aboni la llegenda que són autors molt bons –què ha de dir, pobre!–, però “difícils”.

Escriure en català? ¿Asseguts en el mapa d'Europa entre uns espanyols fanàtics i agressius i uns francesos, també fanàtics, però que

han sabut reduir més a consciència –amb més intel·ligència– l'expressió literària dels felibres (per dir-ho a la manera de Mistral) a una ombra del que va ser?

Escriure en català. Al capdavant, ¿no és igual en quina llengua escrivim? ¿No és veritat que qualsevol llengua, sempre que es faci servir amb propietat, pot obrir-nos el camí cap a la poesia, cap al món? Qui escriu sol està sol davant d'un full en blanc o de la pàl·lida pantalla de l'ordinador, que li claven una mirada escrutadora i impertinent. Està sol, encara que no escriu per a si mateix, sinó per als altres. Inspirat i aclaparat per la tradició, per una gran cridòria de veus mortes, intenta mirar cap a un futur que calla, inexorablement. Els pensaments que vol expressar semblen no pertànyer a cap llengua humana, xiulen dintre seu com un quart element al costat de l'aire, l'aigua i el foc.

Qui escriu està sol. Expressa alegria o tristesa. No en són testimonis, dels seus esforços, ni les oficines d'expedició de passaports, ni els especialistes en gramàtica de les universitats; els únics testimonis són el sol i la mort, dues potències que no permeten –com va dir La Rochefoucauld– que els mirem a la cara.